

A sta închis în sine sau despre generația pierdută a literaturii basarabene

Liliana Doscalo Grosu

Résumé: *Le thème de l'exil représente un des thèmes privilégiés de la littérature en Bessarabie, ce qui est très évident dans les conditions politiques et sociales de la période dans laquelle existaient des restrictions imposées par le parti. Dans ces conditions, si paradoxal que cela puisse paraître, l'exil a pris de diverses formes : à l'exil proprement dit s'y ajoute l'exil intérieur, comme dans le cas de Grigore Vieru, qui a constitué une preuve d'authenticité, de sacrifice et de dévouement vis-à-vis du pays, des valeurs nationales et de la préservation intacte de la culture roumaine.*

Mots-clés : *exil intérieur, valeurs nationales, idéologie.*

Vorbind despre creația lui Grigore Vieru, critica literară a adus în atenție problema situării acesteia între exilul lingvistic și cultural, pe de o parte, datorat contextului politic din Basarabia, și libertatea interioară. Demersul nostru pornește de la descrierea perioadei de formare a generației de scriitori șaizeciști, căreia îi aparține Grigore Vieru, scriitori ce au trăit în epoca conflictului acerb între ideologie și literatură, iar acest factor le-a sporit gradul de subiectivitate – lui Vieru în particular i-a impus să se retragă în interioritatea-i pentru a-și păstra propria identitate. În acest sens, Ana Bantoș menționează: „Aici [în Basarabia] scriitorii descoperă fondul sufletului popular prin intermediul căruia vor releva conștiința de sine precum și un anumit sentiment al solidarității umane, axat pe valorile simple ale vieții” [Bantoș, 2005: 26].

Exilului i s-au propus diverse definiții și note explicative, termeni înrudiți precum: destin, fugă, salvare, terapie, revoltă, regăsire, curaj etc., dar nu vom face referire decât la unul dintre aceste aspecte pentru a contura și mai mult impactul exilării în propria țară asupra creației lui Gr. Vieru, bunăoară definiția propusă de George Astaloș, care vede în exil „un exercițiu de perpetuă umilință, marcat de adevărata regăsire de sine” [Astaloș, 2003]. Totodată, așa cum explică critica literară, „exilul interior al scriitorului din spațiul ex-sovietic trebuie privit ca o

șansă de a se autodefini din perspectiva înfruntării opresiunii ideologice, din perspectiva definirii literaturii ca artă literară” [Bantoș, 2005: 26].

O cauză primordială a exilul interior prin care a trecut poetul Gr. Vieru, dar nu numai el, ci și alți poeți și prozatori din Basarabia a fost cadrul social-politic în care s-a format această generație, a debutat și s-a dezvoltat. Urmărind linia de dezvoltare a poeziei basarabene, începând cu primul deceniu de după război, nu putem face abstracție de resorturile politice și sociale care au avut un rol determinant în evoluția acesteia, astfel încât suntem martorii unui proces continuu de eliberare de sub constrângerile rigorilor impuse de regimul de ocupare, o încercare perpetuă de rezistență la presiunile ideologico-totalitare și, totodată, o revenire la valorile-simbol ale neamului, la tradițiile folclorice.

În pofida anturajului specific în care s-a născut și a evoluat poezia românească din Basarabia, mijlocul anilor '50 constituie un punct de pornire în încercarea de a depăși cadrul strâmt al dogmelor realist-socialiste, un punct de cotitură în conștiința poezilor basarabeni, marcat de schimbări substanțiale în afirmarea talentului scriitoricesc, în conturarea unor noi direcții de evoluție, în regăsirea propriilor resurse stilistice, în revigorarea tradițiilor naționale, fie datorită influenței nemijlocite a poeziei românești, în particular, fie a literaturii universale, în general.

Astfel, la acest moment ne aflăm în fața unor încercări de realizare a diferențierii între ideile literare și ideologia politică, între formele de „compromis”, manifestat prin incertitudine valorică și încurajarea condeierilor fără vocație, și „rezistență prin cultură”, între „reușită” și „eșec”. Specifică pentru poezia primului deceniu postbelic este „răspunderea” imediată la comandamentele ideologice care dirijau întreaga viață socială, unanimitatea în atitudini și tematică, fără a lăsa să se întrevadă atitudinea personală a autorului, viziunea creatoare individuală, fapt care a determinat „revolta” creatoare și retractilitatea eului creator.

Mai toată poezia acestor ani, și mai ales poetul, se află în postura unui „cronicar”, a unui scriptor al întâmplărilor, al evenimentelor „revoluționare” centrate în jurul satului și al oamenilor implicați în munca de constituire a unei *noi societăți*. Ceea ce se exprimă în mod voit este doar viața socială și actualitatea politică, pe când sondarea universului intim este redusă la minim. În cadrul acestei ideologii, omul nu are statut de individualitate, ci este parte a unui tot compact și

indivizibil, iar poetul are drept la existență literară doar dacă are „sentimentul” care răspunde marilor imperative ale contemporaneității, astfel, el „simulează un sentiment de plenitudine, mimează o mentalitate colectivă prin asumarea rolului de « voce » a unei colectivități rurale” [Turcanu, 1998: 66].

În dependență de acest statut asumat, societatea dictează și eroii lirici ai poeziei, care par a fi grupați în trei categorii, o parte reprezentată de marea colectivitate care e cuprinsă de patosul ideologic al unui mod de viață „superior”, o alta în care apare figura tradițională grotescă a leneșului, ce nu se încadrează etosului comun al muncii și alta, aceea a individualistului care nu vrea să adere, din pură conștiință, la regimul social unificator. Tocmai de aceea, scriitorii au încercat să se detașeze de viziunea uniformizantă, să scape din strânsoarea pseudovalorilor și să pună în circulație o *nouă normă estetică*, atât în ceea ce privește fondul de idei, cât și în ceea ce privește formula lirică.

Apare fireasca întrebare: *Cum a fost posibilă detașarea de convențiile literare ale dogmatismului?* Iar răspunsul nu este altul decât: *factorul creativ*. Explorarea unor noi sfere ale realității a dus la înnoirea formulelor artistice și a mijloacelor de expresie, la conturarea unor orientări artistice diverse. Sfârșitul anilor '50 și anii '60 marchează începutul unor eforturi de desprindere de sub opresiunea ideologiei totalitariste, stare care va determina explozii de libertate și de afirmare, stări de creativitate și patos, refuzul unei omogenități „tipice”, manifestarea atitudinii individuale și un examen sever al conștiinței de sine și al implicațiilor estetice ale literaturii ca factor cultural.

Analizând unele aspecte ale procesului literar al anilor '50-'60 se evidențiază o orientare națională în care fiecare poet evoluează, se profilează pe fundalul manierei lui personale, vocii sale specifice, ce corespunde, înainte de toate, structurii sale psihologico-artistice, temperamentului liric, astfel încât fenomenul literar-artistice se redimensionează. Aceasta a fost posibilă prin punerea în valoare a specificului autohton, prin apelul la spiritualitatea populară și folclorică, prin extinderea într-o gamă complexă de atitudini civice, trăiri, căutări, aspirații și orientări stilistice.

În această ordine de idei, subliniem un alt aspect important pentru această perioadă, și anume întâlnirea liricii basarabene cu poezia lui George Bacovia, Ion Barbu, Lucian Blaga, și mai târziu cu N. Labiș, N. Stănescu, fapt ce i-a deschis noi posibilități de afirmare,

asigurându-i, în cadrul României întregite, o dezvoltare intensă și dinamică, turnură, mai mult sau mai puțin, susținută de critica literară de pe ambele maluri ale Prutului.

Accesul la literatura de peste Prut a deschis noi orizonturi pentru literatura română din Basarabia. Astfel, generația șaizecistă sau „copiii anilor de război” a făcut posibilă revenirea la tradițiile marilor clasici ai literaturii române; „datorită generației șaizeciste (generația lui Grigore Vieru și a lui Liviu Damian), literatura din Moldova recapătă conștiința de sine. E o sincronizare perfectă cu generația lui Nicolae Labiș, pleiada basarabeană a *copiilor* anilor 30 având de depășit mai multe goluri și descoperind cu mult mai târziu atât poezia lui Eminescu, cât și cea a marilor poeți interbelici (Blaga, Barbu, Arghezi, Bacovia)” [Cimpoi, 1998: 37].

În anii '60 are loc afirmarea plenară a unei noi generații de poeți: Grigore Vieru, Liviu Damian, Dumitru Matcovschi, Gheorghe Vodă, Victor Teleucă, Pavel Boțu, Anatol Codru, Ion Vatamanu, Arhip Cibotaru, Anatol Codru, Emil Loteanu ș.a. Datorită acestei generații se schimbă diametral viziunea privind conceptul de creație, privind menirea literaturii și se încearcă, prin forme diferite sub aspect tipologic, să se promoveze a literatură bazată pe valorile autentice naționale.

Se poate, prin urmare, afirma faptul că această perioadă, pentru unii prea scurtă, pentru alții prea lungă, a determinat starea de exil, fie declarat, așa cum s-a întâmplat în cazul poetei Elena Dobroșinschi-Malai, care în primele zile de ocupația sovietică, iunie 1940, a dispărut fără urmă, al poetului Gheorghe Rusu, mort la GULAC în 1941, poetului Alexandru Terziman, ucis în lagărul de la Taișet, poetului Nicolai Costenco, exilat între 1941-1956 (timp de 15 ani) în nordul extrem, lui Pan Halippa, Boris Baidan, Dimitrie Iov, Nicolae Țurcanu ș.a., care au fost deportați în Siberia sau închiși în pușcăriile comuniste după 1944; fie *exil interior*, ca în cazul unui alt șir de poeți – Andrei Lupan, Emilian Bucov, Bogdan Istru, Liviu Deleanu, Samson Șleahu, George Meniuc ș.a., pe atunci abia debutanți, care, pe de o parte, au plătit tribut ideologiei și regimului de ocupare comunist la care au fost racolați (de Komintern), creând o pseudo-literatură în spiritul schemelor ideologice comuniste dar care, pe de altă parte, au dat frâu firavelor tentative literare de apărare a principiilor estetice și a valorilor autentice românești, sub diverse forme de rezistență, pornind de la lirica evazionistă spre lirica subversivă și cea disidentă – acesta este, de altfel, și cazul poezilor „generației pierdute” (anii '40-'50 ai

secolului al XX-lea) – Nicolai Costenco, Petru Zadnipru, Paul Mihnea ș.a., întorși mai târziu la propriile lor unelte.

Tributul plătit ideologiei în dauna esteticului lasă o urmă de vină și regret, așa cum se exprimă în cunoscuta poezie *Mea culpa* Andrei Lupan, în care pune în evidență intermitențe regretabile în a-și asuma lucid conștiința creatoare liberă: *Îs vinovat pentru tributul/ ce l-am plătit la nătărași/ c-o stihuire mai limbută/ și c-un glosar ștampat de ei ...// când am stâlcit literatura/ și l-am jignit pe cititor*; în final dă dovadă de o cutezanță care întrece așteptările: *Rușinea asta arzătoare/ la ce-aș ascunde-o în deșert?/ Chiar dacă toți mi-or da iertare,/ eu unul nu pot să mi-o iert*. Exact aici descoperim afirmarea personalității creatoare, trezirea acesteia și detașarea de convențiile literare ale dogmelor sociologizante, pentru că atâta timp cât poezia românească basarabeană s-a menținut în parametrii stricți ai schemelor ideologice, imagistica literară a avut de suferit enorm.

În ceea ce-l privește pe Grigore Vieru, opțiunea fermă pentru închiderea în sine i-a dat posibilitatea de a regândi felul de a spune lucrurilor pe nume, așa cum încearcă prin volumul *Trei iezi* (1970), dar nicidecum de a tăcea și a aștepta alte vremi. Volumul sus-numit comportă o istorie aparte, care merită o analiză distinctă, dar pe care ne propunem să o efectuăm într-un alt studiu. Să spunem doar că poetul a încercat să deghizeze în poezia *Curcubeul*, destinată copiilor, ca de altfel întreg volumul, prin metafore, tricolorul românesc, din care cauză cartea a fost pusă la index și retrasă din vânzare.

Drept punct de plecare în abordarea de față, pentru a evidenția câteva dintre particularitățile scriiturii poetice în discuție, în raport cu chestiunea identitară camuflată de verbul poetic, vom lua mult discutata poezie – *Formular* (inițial cu titlul *Completând un formular*, scrisă în 1968, și inclusă în volumul *Numele tău*), care prezintă interes sporit atât prin formula expresivă, aspectul artistic, cât și prin dramatismul și farmecul intrinsec. Poezia apare într-o perioadă când „înfloreau” etichetările de tipul „antisovietic”, „dușman al poporului”, „disident” și când o mică „pată” descoperită în biografie devenea imediat un prilej de neîncredere, un motiv de desconsiderare și de marginalizare pentru restul vieții.

Ceea ce impresionează în această poezie este faptul că „poetul nu se limitează doar la mijloacele stilului oficial-documentar, la o redare protocolară a faptelor” [Corlăteanu, 1985: 5] ci, îmbinând câteva stiluri: unul *administrativ-cancelăresc* (prezentat în forma întrebărilor cu subtext ale agentului puterii), unul *oral* (dacă ne raportăm la

formula schematică a poeziei: întrebări-răspunsuri) și unul *propriu-zis poetic* (oferit de răspunsurile marcant provocatoare ale eului liric), creează o întreagă poetică:

- Numele și prenumele?
- Eu.

- Anul de naștere?
- Cel mai tânăr an
când se iubeau
părinții mei.

- Originea?
- Ar și semăn
Dealul acela din prelungirea codrilor.
Știu toate doinele.

- Profesiunea?
- Ostenesc în ocna cuvintelor.

- Părinții?
- Am numai mamă.

- Numele mamei?
- Mama.

- Ocupația ei?
- Așteaptă.

- Ai fost supus
Judecății vreodată?
- *Am stat niște ani închis
În sine.*

- Rubedenii peste hotare ai?
- Da. Pe tata. Îngropat.
În pământ străin. Anul 1945.

Poezia începe, cum de altfel se consemnează în orice act oficial, cu întrebarea: „Numele și prenumele?”, la care apare un neașteptat răspuns: „Eu”, nu numai o dată rostit în creația poetului: „eu sunt cel care sunt”, „eu sunt copilul acestui neam”, „sunt fir de iarbă, mai simplu nu pot fi” etc. E „eul” care nu-și ascunde identitatea sub un

nume pe care-l poartă, nu se ascunde sub un „noi”, oameni comuni, nu-și neagă originea, ci o declară sus și tare. Oricât ar încerca prin aceasta să-l condamne omul legii, pentru un răspuns neconformat – nu o poate face, căci „eu” este ireductibil. Ancheta se derulează cu o nouă întrebare – „Anul nașterii?”, la care iarăși apare un răspuns mai puțin așteptat: „Cel mai tânăr an: când se iubeau părinții mei”. Urmează întrebarea „Originea?”, la care poetul, răspunzând prin vocea dublului său scriptural, încearcă să sugereze adevăruri răspicate: că e român ce trăiește în preajma codrilor, că deține bogata zestre spirituală a limbii materne, știe toate doinele și iată, aici, ca o provocare voită, următoarea întrebare: „Profesiunea?” – „Ostenesc în ocna cuvintelor”. În acest context, impresionează abordarea acestei secvențe a poeziei, făcută de criticul M. Dolgan: „Omul mărunț al puterii, care, în incultura neagră a lui, habar nu are de metaforă, de existența însăși a profesiei de poet, «profesie de chinuitoare lucrare în cuvânt», a început să-și frece mâinile de «mulțumire» înainte de vreme la auzul cuvântului echivoc «ocnă» (cu sensul lui propriu, pe cel figurat n-a reușit încă să-l învețe)...” [Dolgan, 2007: 498].

Răspunsurile la următoarele întrebări: „Părinții?”, „Numele mamei?” și „Ocupația ei?” nu prea par a fi „funii” de care să te păți „agăța”, astfel că, în final, sunt puse cele mai grave întrebări prin care agentul regimului ține să-l îngenuncheze pe nesupusul poet și să-l facă să capituleze definitiv: „Ai fost suspus judecății vreodată?” și „Rubedenii peste hotare ai?”. Răspunsurile sunt provocatoare, dând senzația, pe de parte, de convingere că iată-iață va ieși „învingător” agentul, și, totodată, îl face să se vadă momentan dezarmat, contrariat, descumpănit și dezamăgit.

Imaginați-vă tăcerea de căutate a unui răspuns al poetului la întrebarea „Ai fost supus judecății vreodată?” și apoi, rar și răspicat: „Am stat niște ani închis” și, după un oftat lung, nescris în poezie, dar văzut printre rânduri, apare poanta ce lovește nimicitor: „În sine”.

De la acest moment pornesc căutările noastre, aici apare fireasca întrebare: „Ce sau cine l-a făcut pe poet să se închidă în sine?”, „De ce?” – „Pentru că îl măcina singurătatea și cenușiul vieții, pentru că nu putea să se împace cu nelegiuirile regimului totalitar, pentru că nu putea rosti în poezie adevărul până la capăt, pentru că erau interzise temele cele mai dureroase ale poporului: deportările, foametea, daunele colectivizării, identitatea neamului și a limbii etc.” [Dolgan, 2007: 500], dar putem întrevădea în aceasta și faptul că „Ceea ce îl preocupă pe Grigore Vieru este sentimentul libertății interioare și

revenirea la niște modele existențiale verificate de multe generații”, așa cum menționează Ana Bantoș [Bantoș, 2005: 26].

Poetul, retras în sine, cumpănește mai bine *ce are de făcut?* Nu-l pune în impas nici ultima întrebare, de care se temea cineva numai auzind-o și, cu atât mai mult, având un răspuns pozitiv la ea: „Rubedenii peste hotare ai?” – „Da”, „pe tata” – rudă de gradul I, un posibil trădător de țară, în realitate „Îngropat în pământ străin. Anul 1945”.

Iată cum poezia ca stare existențială și ca revoltă, poezia ca act lucid de conștiință, poezia eliberării creatoare și a supraviețuirii curajoase conține/camuflează o poetică implicită în care esteticul dobândește virtuți superioare și forță etică. A vorbi despre sine cu demnitatea celui umilit în propria țară devine act de voință poetică și de autolegitimare identitară.

Bibliografie

- Astaloș, George, *Exilul. Memoria unei memorii*, Editura Casa Radio, București, 2003.
- Bantoș, Ana, „Grigore Vieru: între exilul și libertatea interioară”, în *Limba Română*, nr. 1-3, anul XV, 2005.
- Cimpoi, Mihai, „Panorama literaturii române postbelice din Republica Moldova”, în Mihail Dolgan (coord.), *Literatura română postbelică. Integrări, valorificări, reconsiderări*, Tipografia centrală, Chișinău, 1998.
- Corlăteanu, Nicolae, „Lumea poetului și resursele de exprimare a ei” (I), în *Literatura și Arta*, 1 ianuarie 1985.
- Dolgan, Mihail, *Poezia contemporană, mod de existență în metaforă și idee*, Elan Poligraf, Chișinău, 2007.
- Revnice, Ioana, *Cât de cunoscută este literatura română din Basarabia, în România și în Europa?*, disponibil la adresa <http://erizanu.cartier.md/literatura-romana-din-basarabia-in-romania-%C8%99i-europa-3211.html>, accesat la data de 22.07.2014
- Țurcanu, Andrei, „Poezia postbelică: de la dogmă la creativitate”, în Mihail Dolgan (coord.), *Literatura română postbelică. Integrări, valorificări, reconsiderări*, Tipografia centrală, Chișinău, 1998.